

FTAMP 37.012-047

<https://doi.org/10.26577/JPsS.2022.v80.i1.08>**Р.Б. Италмасова***, **К.А. Абенова**, **А.У. Сатыбаева**

«Нархоз Университеті» КЕАҚ, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: raushan.italmasova@narхоз.kz

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ЖӘНЕ КӘСІПТІК ОҚУ ОРЫНДАРЫ БІЛІМАЛУШЫЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ҚАЛАУЫ: ЛОНГИТЮДТІ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеу тақырыбы Қазақстан Республикасындағы қазіргі көптілділік тіл саясатын жүзеге асыру контекстінде жалпы білім беретін және кәсіптік оқу орындары оқушыларының тілдік бейімделуін зерттеудің нәтижесін сараптау болып табылады. Зерттеудің мақсаты – оқушылардың тілдік стратегиясы мен тактикасын анықтау және олардың тілдік қолданысын әлеуметтік тәжірибеде жүзеге асыруына зерттеулер жүргізу. Зерттеудің негізгі бағыттары білім алушылардың әлеуметтенудің әр түрлі деңгейіндегі қарым-қатынастағы тілдік қалауларын, мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру деңгейін бағалауды, жаһандық желіде мемлекеттік тілдің қолданылуын көрсетуді, латын әліпбиіне және жалпы көптілділікке қатысын қамтиды. Зерттеу жұмысының маңыздылығы – еліміздегі тіл саясатын жүзеге асыруда білім алушылардың заманауи тілдік қалауларын және тілге бейімделу тәсілдеріне зерттеу жүргізу арқылы ұсыныстар әзірлеу. Әдіснамасы – ғылыми мақаланы жазу барысында қолданылған әдістер ретінде сандық және сапалық, салыстырмалы талдау әдістерін атауға болады.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері: мемлекеттік тілді дамыту байырғы этностың міндеті болып қала береді; тілдік даму негізінен екі бағытта жүреді – отбасы және оқу, қалған әлеуметтік орта негізінен екі тілді қолданады; көптілділік әлі де жастар арасындағы ауқымды тілдік практика ретінде қалыптаспаған; ҚР-да шағын этностарының өкілдері өздерінің әлеуметтенуі мен бейімделуінің тілі ретінде мемлекеттік тілді емес, орыс тілін қалайды.

Түйін сөздер: мемлекеттік тіл, көптілділік, қостілділік, тілдік бейімделу.

R.B. Italmasova*, K.A. Abenova, A.U. Satybaeva

NJSC «Narхоз University», Kazakhstan, Almaty

*e-mail: raushan.italmasova@narхоз.kz

Language preferences of students in general and professional educational institutions: results of longitudinal research

The theme of the research is the result of five-year research of linguistic adaptation of a group of pupils of general educational and professional educational institutions of RK in the context of implementation of the modern language policy of multilingualism. The aim of the study is to examine the language strategies and tactics of the students and their implementation in their main social practices. The main directions of the research include language preferences of young people in communication at different levels of sociality, assessment of the level of knowledge of three languages – state language, Russian and English, assessment of representation of the state language in the global network, attitude towards Latin script and multilingualism in general. The significance of the work lies in identifying the contemporary language preferences of young people in the implementation of language policy and identifying the ways of language adaptation. The research methodology includes a quantitative research method, in particular a questionnaire survey.

The main conclusions of the research work are the following: the development of the state language remains the task of the indigenous ethnic group; this development mainly takes place in the dyad – family and studies, the other social circles are covered mainly by bilingualism; multilingualism has not yet formed as an extensive language practice among young people; representatives of small ethnic groups of Kazakhstan prefer Russian to the state language as a language of their socialization and adaptation.

Key words: state language, multilingualism, bilingualism, language adaptation.

Р.Б. Италмасова *, К.А. Абенова, А.У. Сатыбаева

НАО «Университет Нархоз», Қазақстан, г.Алматы

*e-mail: raushan.italmasova@narхоз.kz

Языковые предпочтения учащихся общеобразовательных и профессиональных учебных заведений: результаты лонгитюдного исследования

Тема статьи является результатом пятилетнего исследования языковой адаптации группы учащихся общеобразовательных и профессиональных учебных заведений РК в контексте реализации современной языковой политики многоязычия. Цель исследования – изучить языковые стратегии и тактики учащейся молодежи и их реализации в своей основной социальной практике. Основные направления исследования включают языковые предпочтения молодежи в общении на разных уровнях социальности, оценку уровня владения тремя языками – государственным, русским и английским, оценку представленности государственного языка в глобальной сети, отношение к латинице и полиязычию в целом. Значимость работы заключается в выявлении современных языковых предпочтений молодежи при реализации языковой политики и выявлении способов языковых адаптаций. Методология исследования включает в себя количественный метод исследования, в частности анкетный опрос.

Основные выводы исследовательской работы таковы – развитие государственного языка остается задачей казахского этноса; данное развитие преимущественно происходит в диадеме семья и учеба, для остальных социальных сфер применения языка характерно двуязычие; полиязычие еще не стало таким распространенным, как двуязычие среди учащихся; обучающаяся молодежь из числа некоренных этносов выбирает в качестве языка своей социализации и адаптации русский язык.

Ключевые слова: государственный язык, полиязычие, двуязычие, языковая адаптация.

Кіріспе

Кез келген халықтың мәдениеті, өркениеті, әлеуметтік құрылымы, дүниетанымы, өз ұрпағын тәрбиелеу мен тұлға ретінде қалыптастыруда тілдің ролі мен маңызы ерекше. Дамыған қоғамда тіл адамзат ұрпағының ең басты құндылығы, әрбір халықтың, этностың даму тарихындағы әлеуметтік, экономикалық, саяси және мәдени қатынасы оның тілі арқылы көрінеді. Адамзаттың бірнеше тілді білуі оның өмір сүрген тарихында іс жүзінде жеке тұлғаны ерекше әлеуметтендіру ғана емес, оның өмір сүруінің салмақты артықшылықтарын қамтамасыз ету дағдысы болды. Әрине бірнеше тілді үйрену және оны меңгеру тәжірибесі халықтың барлық топтарына қолжетімді бола қойған жоқ, артықшылықтар жоғары топтар мен зиялы қауым өкілдеріне, солардың қатарына ғана болды, тіпті, кеңестік кезеңде Қазақстанда орыс тілін жоғары деңгейде меңгеру қазақ этностары үшін өздерінің кәсіби іскерлігін көрсетуде және мансаптық көтерілуін жүзеге асыруда өмірлік маңызы бар міндет болды.

Кеңес өкіметінің құрамында болған 70 жыл ішінде Қазақстанда үш ірі тілдік әлеуметтік топ құрылды, оның бірі, ең көбі Кеңес Одағы ыдыраған кезеңде өз ана тілін білмейтін не оны нашар меңгерген өкінішке орай, өз дәстүрлерінен

алыс орыс тілді қазақтар, екінші елдің оңтүстігі мен батыс өңірлеріндегі елдімекендерде тұратын – қазақ тілді, орыс тілін нашар білетін топ және үшінші топ – орыс және қазақ тілдерін жетік меңгерген екі тілді қазақтар. Осы уақыт аралығында тілдік фокус орыс тілін үйренуге басымдықтың берілуі, өкінішке орай, қазақ тілінің мемлекеттік деңгейге көтерілуіне нұқсан келтіргені анық.

Қазақстандағы қазіргі тілдік ахуалға келетін болсақ, жағдай қарама-қарсы жаққа өзгеріп жатқанын және мемлекеттік тілде оқитындардың да, оларды меңгерген білім алушылардың саны өсіп, басым тілдік топты құрайтынын, ал орыс тілін білетін адамдардың үлесі азайып келе жатқанын, әсіресе бұл ҚР оңтүстік өңірлеріне тән екенін көріп отырмыз. Жаңа тіл саясатының маңызды элементі ағылшын – тілін үйрену болды, ал тіл саясаты екі тілді лонгитюдтіден көптілділікке өтті.

Тақырыпты таңдауды және жұмыстың мақсаты мен міндеттерін негіздеу

Зерттеу тақырыбын бастапқыда тапсырыс беруші мемлекеттік ұйым – ҚР Тіл саясаты комитеті тарапынан қойылған, бұл ұйымға тілдерді дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарлама шеңберінде үштілділікті меңгеру деңгейі-

нің сәйкестігін не сәйкес еместігін анықтау үшін әртүрлі әлеуметтік топтардағы ағымдағы тіл саясатының жай-күйі мен іске асырылуы туралы әлеуметтік сараптама қажет болды. Зерттеу аясында бірнеше әлеуметтік топтар болғандықтан, біздің аналитикалық зерттеуіміздің басты бағытын – орта мектептер мен колледждерде оқитын жастар тобы құрады.

Зерттеудің мақсаты – жалпы білім беретін мектеп оқушылары мен кәсіптік оқу орындарындағы білім алушылардың тілді меңгеру деңгейін зерттеу арқылы елдің тілдік ахуалының қазіргі жағдайын бағалау. Зерттеудің міндеттері: мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру деңгейін айқындау; аталған тілдердің әлеуметтік-коммуникативтік ортадағы рөлін анықтау; Интернет желісіндегі мемлекеттік тілдің рөлін көрсету, білім беру мекемелерінде көптілділікті енгізу практикасын бағалау және қазақ әліпбиінің латын әліпбиіне көшуіне тұжырымдама жасау болып табылады.

Зерттеудің ғылыми әдіснамасы

Зерттеудің әдіснамалық негізін отандық және шетелдік әдебиеттерді, ғылыми басылымдарда жарияланған зерттеулерді ғылыми талдау арқылы тақырып бойынша әдебиеттерге шолу құрайды. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасында колледждер мен орта мектеп оқушылары арасында 2018 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі лонгитюдті әлеуметтік зерттеу нәтижелері пайдаланылды. Негізгі зерттеу мәселесі – соңғы жылдары ішінде ҚР-ның қазіргі тіл саясатын жүзеге асыру аясында оқушы жастардың тілдік басымдықтары қандай екендігіне назар аудару. Зерттеу гипотезасы – жастардың тілдік бағыты мемлекеттік тілді үйрену мен қолдану жағына қарай жылжиды, өйткені мемлекет қазақ тілін білетіндер үшін әлеуметтік артықшылық тетіктерін іске қосты. Зерттеу кезеңдеріне 2018, 2020, 2021 жылдары жүргізілген сауалнама деректері кірді. Ғылыми мақаланы жазу барысында сандық және сапалық, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Тіл саясаты мәселесі барлық елдің зерттеушілері үшін өзекті болып табылады, соның ішінде өздерінің тілдік саясатын дербес іске асыруға және өздерінің ұлттық тілдерін жандандыруға мүмкіндік алған қазақстандық зерт-

теушілер үшін ерекше маңызды. Қазіргі Қазақстан үшін көп тілділік саясатының маңызды жағы тек географиялық жағынан ғана емес, тілдер тұрғысынан да ол өзінің экономикалық және саяси бастамаларының нысанасы болып табылатын Ресей, Қытай, АҚШ елдерінің тілдерін білу қажеттілігінен деп көрсетуге болады. Сондай-ақ қалыптасқан эволюциялық практиканы ескере отырып, кез келген бастамаларды іске асыру кезінде Қазақстанда орыс тілін меңгеру басымдығынан мемлекеттік тілді білудің басымдығына қарай тіл теңгерімінің біртіндеп өзгеру тренді сақталып отыр, оған Халықаралық бизнес пен ғылымның тілі ретінде ағылшын тілі де қосылды. Бұл тізімге қытай тілі жергілікті кәсіпкерліктің бизнес-тәжірибесіндегі оның артып келе жатқан үлесін ескере отырып, біртіндеп қосылса, бұл таңқаларлық емес. Тілдік тұрғыдан алғанда жағдай қоғам үшін де, мемлекет үшін де өте күрделі құбылыс екені анық.

Қазақстан Республикасындағы Тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында өткен жылдардың міндеттерімен салыстырғанда қазақ тілі әліпбиінің латын графикасына көшуіне ықпал ету ғана емес, сонымен қатар оның этносаралық қарым-қатынас тілі ретіндегі рөлін күшейту және мемлекеттік және мемлекеттік емес сектор ұйымдарындағы меңгеру деңгейін арттыруда өзінің логикалық байланысының бірізділігін тапқан. Бұл маңызды құжат, өйткені біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша тұрғындар, соның ішінде студенттер де ұлт-аралық қатынас тілі мәртебесінде орыс тілін қабылдайтынын көреміз. Сондай-ақ, мемлекеттік тіл де мемлекеттік секторда әлеуметтік тұрғыдан кеңінен қолданысқа ие, бірақ осы бағдарламаға сәйкес оның рөлі жеке секторда да жандандырылатын болады.

Тілдік жағдай әлемнің көптеген елдерінде үлкен мәселе және әр ел оны өз күштері мен мүмкіндіктеріне қарай шешеді. Мысалы, көптеген түрлі этникалық топтар мен шағын халықтар тұратын, өздерінің тілдік мәдениетін сақтауға қызығушылық танытатын Ресей Федерациясында, риторикалық білім беру бағдарламасын енгізген Хакасия Республикасының тәжірибесі халықтың жеке секторларда сөйлеу тілін белсенді қолдануы үшін орынды және мемлекеттік басқару үшін тиімді болғандығын көрсетті (Амзаракова, 2015:74).

Сонымен қатар, орыс тілінің – халықаралық тіл мәртебесі болса да, орыс тілін зерттеушілер

«дәстүрлі орыс мәдениетін халықтық және классикалық түрде дұрыс насихаттамайтын» бұхаралық мәдениеттің теріс аспектілерінің әсерінен жергілікті жастардың тілдік әлеуметтенуінің мәселелік сипаты туралы зерттеулер жүргізіп жатыр. Теледидарда тұтынушылық идеология мен моральда көрініс тапқан енжар бағдарламалар тұрғындардың әлеуметтік жағынан кері бағдарлануына әкеледі, бұл өз кезегінде көзқарастардың тұйықталуына, өлшемдердің бұлыңғырлануына, қылмыстық әлемді романтикалауда және т.б., бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылатын нормативті емес, балағат сөздер, кемістушілік лексика шындық дүниетанымды қабылдауда кері әсер етеді (Акопова, 2006:49)

Канададағы тіл мәселесі «бір тілге әлеуметтік-лингвистикалық мотивацияның құрамдас бөлігі ретінде қарау арқылы билингвизмаға жан-жақты көзқарас, оның әлеуметтік беделін арттыру, барлық деңгейлерде билингвист-мамандарды даярлау арқылы толықтыру арқылы басқаша шешіледі (Исаев, 2011:181).

Қазіргі Қазақстанда қазақ тіліне қатысты да түсініксіз жағдай қалыптасуда. Аталған мәселелер бойынша көптеген зерттеулер бар, олардың бірқатары біздің зерттеуімізге қатысты сұрақтарды қарастырған. Мысалы, қазақ ұлтының оқушылары мен студенттерінің мемлекеттік тілді меңгеруінің жоғары дәрежесі туралы деректер нәтижелерімен үндеседі. Бірінші кезекте, біз мұны респонденттердің өсіп келе жатқан өзін-өзі сәйкестендіруімен байланыстырдық, зерттеуші Г. Аханова да дәл осындай мәліметтерге сүйенеді, ғалым *Language ideologies of Kazakhstanian Youth: The value of Kazakh in the context of a changing linguistic marketplace* деп аталатын өз жұмысында, қазақ тілінің қазақтар арасындағы құндылығы оның түпнұсқалық тіл екендігі туралы қорытындыға келеді. Қазақ тілінің қазақ халқының тарихымен және мәдени мұрасымен байланысы болғандықтан, ол қазақ қауымдастығы арасында өзін-өзі көрсету құралы ретінде қабылданатындығын атап көрсетеді (Аханова, 2017).

Респонденттер колледж студенттері мен мектеп оқушылары арасындағы барлық этникалық топтар үшін мемлекеттік тілді үйренудің маңыздылығы туралы атап өткен тағы бір фактор Алматы қаласының жоғары оқу орындарының студенттері арасындағы зерттеу деректерімен үндеседі, онда қатысушылар арасында қазақ тілінің маңызды рөліне, оны зерделеу және

беделін арттыру қажеттілігіне, сондай-ақ тілді меңгерудің жалпы сапасына қатысты пікірлердің бірлігі бар (Алишариева, 2019:8). Сонымен қатар, біздің деректерімізде бірқатар басқа зерттеушілермен салыстырғанда, мысалы, қазақстандық жастар арасындағы ағылшын тілінің рөліне қатысты айырмашылықтар бар. *Language Choice among the Youth of Kazakhstan: English as a self-Representation of Prestige* еңбегінде автор жастар өздерін Батыспен сәйкестендіргісі келетінін айтады, алайда бұл өте күшті мәлімдеме, онымен келісу қиын, өйткені Қазақстан жастары арасында керісінше мемлекеттік тілді дамытуға баса назар аударатын және оны кез келген жолмен өзгертетін тілдік топтар бар, бұл әсіресе елдің оңтүстік, батыс өңірлеріне тән және олардың орыс және ағылшын тілін білу көрсеткіштері, олардың ата-аналарына (орыс тіліне қатысты) немесе мегаполистердегі құрдастарына (ағылшын тіліне қатысты) қарағанда, бұл оларды мүлдем адастырмайды, өйткені олар мемлекеттік тілді насихаттауда өз миссиясын көреді. Мұндай идеяның негізгі тасымалдаушылары этникалық қоныс аударушылар, ауыл жастары, діни және қазақ дәстүрлеріне бағдарланған жастар болып табылады.

Ағылшын тілін білетіндердің үлесі 10%-ға жетпейтінін көрсететін сауалнама деректері біздің дәлелдерімізді жанама растай алады, сонымен қатар біз тілдік мінез-құлық пен тілдік ниет туралы ұмытпауымыз керек. Шынында да, тілдік ниет жастар арасында ағылшын тілін меңгеруде өте жоғары, бірақ оның мінез-құлықтағы нақты дамуы қалаудан едәуір артта қалады. НЗМ, БИЛ (Білім-инновация лицейі) және өзге де мамандандырылған мектептердің оқушыларына тілдік уәждеменің күшті екенін атап өту қажет, бірақ олардың жалпы орта білім берудің құрылымындағы үлесі төмен (Аканова, 2014: 229).

Бірақ мұндай білім беру мекемелерінде көптілділікті жүзеге асыру бойынша қазіргі заманғы сауалнамалардың нәтижелері бойынша біршама мәселелер бар: мектеп басшылары мен мұғалімдері оқытылатын мектепте үштілді саясатты енгізу проблемалары мұғалімдердің үштілді мәтінде сабақ беруге дайын еместігі және кәсіби даму мен сабаққа дайындалу үшін уақыттың жетіспеуі сияқты т.б. факторларды зерттеу еңбектері көрсетеді (Бахытжанова, 2018).

Жалпы алғанда, үштілділік саясатын жүзеге асыру бір мағыналы емес, мысалы, “Trilingual of

preschool education in Kazakhstan” жұмысындағы өз тәжірибесінің ең төменгі деңгейінен бастап, автор А. Медешова және оның әріптесі ауылдағы және қаладағы тілдік теңсіздіктер туралы айтады. Бұл тілдік теңсіздіктер ағылшын тілінің енгізілуімен күрделене түседі: орыс тілі ауылдық және қалалық жерлерде бірдей емес: қалаларда қазақстандықтар әдетте орыс тілін, ал ауылдық жерлерде – қазақ тілін жақсы біледі. Сонымен, мектепке дейінгі білімге ағылшын тілін қосу сәйкессіздіктің шиеленісуіне әкеледі деп ойлаймын. Қалаларда мектеп жасына дейінгі балалардың тіл үйрену мүмкіндігі жоғары, ал ауылдық жерлерде кейбір балалар тіпті бірде-бір мектепке дейінгі ұйымға бармайды. Мектепке дейінгі деңгейден басталатын бұл сәйкессіздік білім беруді дамытудың келесі деңгейлерінде артады (Медешова, 2017).

Бұл проблема бастауыш мектепте де күрделене түсуі мүмкін, өйткені балаларда дыбыстардың психоқұрылымдарын қалыптастыру және оларды хатта көрсету проблемалары туындауы мүмкін, бұл туралы лингвист М. Жүсіпов бірінші сыныптан бастап екі тілді оқыту балаларда оқу проблемаларына әкеледі деп санайды. Дыбыстар мен олардың екі тілдегі тіркесімдерінің психо-формалары үлкен қателіктермен қалыптасады, сонымен қатар бұл студенттердің тілдік құзыреттіліктерін алдымен ана тілінде, содан кейін екінші шет тілінде бекіту туралы педагогикалық көзқарастарға және бірінші білім беру қиындық-тарын жеңуде біртектілік қағидасына қайшы келеді (Джусупов, 2015:67).

ҚР мектептерінде көптілділікті енгізу бойынша оқушылардың өздері 3 жыл бойы орта есеппен 85%-ға дейін оң деректерге қарамастан, қазақстандық ғалымдар білім беру жүйесі мынадай күрделі проблемаларға тап болуы мүмкін деп санайды: мектептерде білім сапасын төмендету; қоғамды бөлу; қоғам өмірінде мемлекеттік тілдің рөлін одан әрі төмендету; студенттер үшін жұмыстың шамадан тыс жүктелуі; үштілді жүйе шеңберінде оқыту үшін мұғалімдердің біліктілігінің жеткіліксіздігі. Бұл мәселелерге осы үдерістің жақсы жақтарын атап өту әділдік болған болар еді. Атап айтқанда, автор көптілділік тіл қалауына сәйкес аймақтар арасындағы бейресми бөлінуді жояды деп санайды. Барлық өңірлер үш тілде оқыту бойынша бірыңғай оқу бағдарламасын пайдаланатын болады және барлық тілдер Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-лингвистикалық ортасында бірдей пай-

даланылатын болады. Егер үштілді білім беру Қазақстанның бүкіл халқын қамтыса, Қазақстанның әлемдік аренадағы позициясы жақсарады (Молдагазинова).

Көптілділік тәжірибесін кеңейтуден бірқатар зерттеушілердің қоғамның мәдени деңгейін көтеруі күтіледі деп көрсетеді, атап айтқанда, «көптілділік болашаққа серпінді тұлғаның дамуына, азаматтардың білім деңгейін арттыруға, олардың жалпы мәдени деңгейін қалыптастыруға, олардың халықаралық және мәдениетаралық ынтымақтастыққа дайындығын дамытуға ықпал етеді». Мұндай көзқарастардың авторлары барлық оптимизмімен халықтың осындай тұлға болуды мақсат етпейтін бөлігін ұмытып кетеді (Жұмай, 2021:60).

Жалпы алғанда, көптілділік саясатын іске асыру тәжірибесі күрделі және айтарлықтай экономикалық шығындарды талап етеді, көптілділікті іске асыру үшін ең жақсы әлеуметтік-экономикалық деректері бар Еуропалық Одақтың тәжірибесі көптілді білім берудің әлсіз басымдығын көрсетеді. С. Ирсалиевтің жетекшілігімен авторлар тобы Еуропалық Одақ тәжірибесінде көптілділік тәжірибесі 178 елден тек 5 елде ғана табысты жұмыс жасағанын көрсетті. PISA 2015 нәтижелері бойынша тек Финляндия, Нидерланды, Швейцария, Испания (Баск елі) және Люксембург көптілді білім беру саласында ең жақсы тәжірибелер мен салдарға ие (Ирсалиев, 2017).

Біздің алдымызда тұрған тағы бір мәселе – біздің зерттеуіміздің деректері бойынша Мемлекеттік тіл мен өз этносының тілінен гөрі орыс тілін үйренуді жөн көретін Қазақстанның шағын этностық топтарының тілдік әлеуметтенуі. Сондай-ақ, қазіргі уақытта билік этникалық әртүрлілік құқығын мойындай отырып, олардың мәдени дамуына кедергі келтіреді деп санайтын Қазақстанның этникалық азшылықтары ретінде дунгандардың жекелеген зияткерлік өкілдерінің пікірі бар, бұл олардың этносының тілін дамытуға да қатысты (Тутумлу, 2021:12).

Осылайша, Қазақстанның қазіргі тіл саясатында әлі де ғылыми пікірталастардың нысанасы болатын сын-кәтерлер мен даулы мәселелер жеткілікті.

ҚР тіл саясаты тәуелсіздік алғаннан бері айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Біздің ойымызша, тіл саясатын дамытудың үш кезеңін бөліп көрсету қисынды болар еді. Бірінші кезең, Бірінші Президент елдегі этносаралық келісімді сақтауға және елдің негізгі этностық топтарының

тілдік мүдделеріне нұқсан келтірмеу негізінде шешім қабылдаған 90-шы жылдарды табиғи түрде қамтиды. Бұл кезең мемлекеттік – қазақ тіліне және ұлтаралық қатынас тілі – орыс тіліне мәртебе берумен ерешеленді. Елдің ешбір жағдайда қысым жасамаған шағын ұлттарының тілдері де назардан тыс қалмады, олардың өкілдеріне ұйғыр, неміс және басқа тілдерде мектептер, мәдени орталықтар, теледидар арналары мен радио ашуға мүмкіндік берілді. Басқа посткеңестік республикалардан айырмашылығы, Қазақстан өзінің жеке және мемлекеттік тәжірибесінде орыс тілінен күрт алшақтап, бас тартпады, бұл әр түрлі этникалық топтардың қоғам құрылымында сақталуына ықпал етті және ең бастысы өзінің зияткерлік әлеуетін қорғауға және арттыруға тырысты. Әлбетте, орыс тілі әлемдік деңгейдегі тіл бола отырып, әртүрлі кәсіби салаларда сапалы ақпараттық мазмұнға қол жеткізуді қамтамасыз етуде маңызды артықшылықтарға ие болды, әлі де болып отыр.

Екінші кезең 2000-шы жылдардың бірінші онжылдығына тура келді, сол кезде елдің көптеген өңірлері ресми іс жүргізуді мемлекеттік тілге толығымен аудара бастады, Мемлекеттік тілдің БАҚ-та болуы бұлжытпай ұлғайды, ал жария және жеке меншік салаларда қазақ тіліне көбірек рөл тиесілі болды, бірақ қостілділік осы уақыт кезеңінде өзекті болып қала берді. Мектептер мен онда оқитын оқушылардың мемлекеттік тілде өсуі тіркелді, ал аралас, орыс мектептерінің саны азайды, бірақ ағылшын тілінде оқытатын халықаралық мектептердің саны аздап өсті. Мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерін қатар оқытуды, үштілділікті енгізу идеясы бастама болды.

Үшінші кезең, 2015 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін, ең алдымен, латын әліпбиіне көшуге, болашақ оқу бағдарламасына түсетін, мемлекеттік қызметте жұмыс істеуге тілек білдірушілер үшін тілдік талаптарды қатайтуға, саяси элитаға қойылатын талаптарды арттыруға және әлеуметтік желіде мемлекеттік тілдің болуы бойынша белсенді жұмыстар атқарылды. Бұл ретте қазақ тілінің социумдағы ықпалы тек мемлекеттік секторда ғана емес, сонымен қатар мәдениет, ғылым, бизнес салаларында да арта түседі деп болжауға болады.

Бұған мемлекеттік мекемелер жүргізетін қоғамдық пікірге жүйелі түрде әлеуметтік зерттеулер жүргізу, атап айтқанда, ҚР Мәде-

ниет және спорт министрлігінің тапсырысы бойынша еліміздегі тілдік ахуалға халықтың, сарапшылардың, білім беру саласы қызметкерлерінің және оқушылардың көңіл-күйін зерттеу арқылы кешенді мониторинг жүргізу дәлел бола алады. Бұл мақалада 2018, 2020, 2021 жылдар аралығындағы ҚР жалпы білім беретін мектептері оқушыларының пікірі контекстінде лонгитюдтық зерттеу нәтижелеріне назар аударылады. Сауалнама нәтижелерінде мынадай аспектілерге баса назар аударылды:

- үш тілді (мемлекеттік, орыс және ағылшын) меңгеру деңгейі;
- мектептегі көптілділік (оқу сабақтарын үш тілде жүргізу тәжірибесі);
- интернет, әлеуметтік желілер және мемлекеттік тіл;
- респонденттердің қазақ тілінің латын графикасына көшуіне қатынасы.

Респонденттердің үлесін 12-17 жас аралығындағы 1000 оқушыны құрады, жас топтары біркелкі 12-13 жас аралығындағы, 14-15 жас және 16-17 жас аралығында 3 топқа бөлінді, әрқайсысы 33% – дан сәл асады. Демографиялық аспектіде ер балалар – 48,8% және қыздар – 51,2%, қазақ ұлтының өкілдері – 77%, орыс – 16,4% және басқа этнос өкілдері – 6,6% қамтылды. Қамту географиясы еліміздің барлық өңірлері мен Республикалық маңызы бар қалалардағы мемлекеттік және жеке меншік мектептердің, гимназиялардың, лицейлердің, кәсіптік оқу орындары мен колледждердің оқушылары. Негізінен мемлекеттік тілде – 63,4%, орыс тілінде – 35,6%, ағылшын тілінде – 1%. (2021 жылғы іріктеу деректері, тұтастай алғанда, алдыңғы жылдарға ұқсас, аз түзетумен).

Оқушылардың мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру деңгейі

Зерттеудің негізгі міндеттерінің бірі оқушылардың жоғарыда аталған тілдерді меңгеру дәрежесін зерттеу болып табылады, динамикада біз мемлекеттік және басқа тілдерді меңгеру үлесі айтарлықтай өзгермейтінін байқаймыз. Тілге деген мұндай көзқарас тілдерді үйренуде белгілі бір тренд қалыптасқанын және оларды меңгерудің жедел қажеттілігі жоқ екенін көрсетеді. Өзінің болашағын тарихи Отанымен байланыстыратын қазақ ұлты үшін жас ұрпақтың мемлекеттік тілді үздік дәрежеде меңгеруі маңызды, бірақ бұл басқа этностар өкілдері үшін аз дәрежеде маңызды және оны иеленуге қойылатын талаптардың біртіндеп күшеюіне

қарамастан, мысалы, мемлекеттік қызметте жұмыс істеу, мемлекеттік билік органдарында ұтқырлық және Болашақ мемлекеттік бағдар-

ламасы бойынша оқыту мақсатында басқа өзге этностар арасында оны зерделеуді жандандыру байқалмайды.

1-кесте – Үш тілді меңгеру деңгейі

Меңгеру деңгейі 2018 ж.	Мүлдем білмей- мін	Жекеленген тіркестер- ді ғана түсінемін	Жақсы түсінемін, бірақ сөйле- меймін	Түсіне- мін және түсіндіре аламын	Еркін сөйлей- мін, оқимын, бірақ жаза алмаймын	Жетік меңгер- генмін	Жауап беруге қиналамын
Мемлекеттік тіл	0,4%	7,50%	6,9%	5,0%	19,0%	60,7%	0,5%
Орыс тілі	0,2%	3,9%	3,70%	8,20%	20,4%	62,8%	0,8%
Ағылшын тілі	3,7%	22,3%	29,0%	20,2%	10,8%	13,0%	1,0%
Өз этносының тілі	0,1%	7,6%	3,8%	8,1%	26,7%	53,6%	0,1%
Меңгеру деңгейі 2020 ж.	Мүлдем білмей- мін	Жекеленген тіркестер- ді ғана түсінемін	Жақсы түсінемін, бірақ сөйле- меймін	Түсіне- мін және түсіндіре аламын	Еркін сөйлей- мін, оқимын, бірақ жаза ал- маймын	Жетік меңгер- генмін	Жауап беруге қиналамын
Мемлекеттік тіл	4,8%	4,0%	7,5%	15,7%	7,3%	60,5%	0,2%
Орыс тілі	0,5%	4,5%	12,2%	18,8%	20,9%	42,9%	0,2%
Ағылшын тілі	6,5%	20,8%	27,5%	25,7%	11,5%	7,2%	0,8%
Өз этносының тілі	1,3%	1,6%	4,7%	10,0%	7,0%	73,2%	2,2%
Тілді меңгеру деңгейі 2021	Мүлдем білмей- мін	Жекеленген тіркестер- ді ғана түсінемін	Жақсы түсінемін, бірақ сөйле- меймін	Түсіне- мін және түсіндіре аламын	Еркін сөйлей- мін, оқимын, бірақ жаза ал- маймын	Жетік меңгергенмін	
Мемлекеттік тіл	8,4%	7,0%	9,4%	10,2%	7,2%	57,8%	
Орыс тілі	1,0%	3,0%	9,0%	15,8%	17,2%	54,0%	
Ағылшын тілі	12,6%	27,4%	19,8%	22,0%	9,4%	8,8%	
Өз этносының тілі	2,8%	3,2%	8,6%	13,8%	7,8%	63,8%	

Этностардың құрылымында мемлекеттік тілді үйрену, өкінішке орай, орыс немесе басқа этностардың емес, байырғы этностың қазақ ұлтының ісі болып қалып отыр. Бір қызығы, басқа этностардың өкілдері өз этносының орыс және өз тілдерін оқып-үйренуге көбірек көңіл бөледі, бұл жергілікті емес этностардың мемлекеттік тілді үйренудегі уәжінің салыстырмалы түрде төмен болуын көздейді. Неліктен бұл мотивация төмен, мүмкін бұл орыс тілінде мемлекеттік және соңғы жылдары жеке салаларда кеңінен қолданылатын ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде мәртебенің болуымен байланысты. Екіншісі, орыс тілі кең қол жетімді ғылыми, білім беру, жаңалықтар, танымдық ақпараттың жеткілікті мөлшері бар әлемдік, кең таралған тілдер тобына жатады. Бұл аспектіде мемлекеттік тілдегі әдебиет пен ақпарат әлі күнге

дейін Интернет желісінде де, офлайн күйінде де жеткіліксіз. Үшіншіден, оқушылардың отбасыларында көші-қон көңіл-күйі орын алуы мүмкін немесе болашақ кәсіби қызмет саласы қазақ тілін меңгеру қажеттілігімен байланысты болмайды. Мысалы, жеке секторда, техникалық қызмет көрсету саласында және т.б.

Осылайша, біз өмірлік қажеттілік тілдік ынталандыру критерийлерінің бірі екенін түсінеміз, егер ол сыни болмаса, онда белгілі бір этникалық топтың тілін тез үйренуді күтуге болмайды. Бір жағынан, Орталық Азия елдеріндегі тіл саясатында күрт өзгерістер жасамау, нәтижесінде халықтың сауаттылығы мен орыс тілі кілті болған әлемдік ақпаратқа қол жетімділігі айтарлықтай төмендегені байқалды. Қазақстанға келетін болсақ, мұнда орыс тіліндегі жағдай қанағаттанарлық, алайда байырғы

қазақ этносының ұлттық сана-сезімінің өсуі мемлекеттік тілді жаппай меңгеруде басқа этностар үшін қанша уақыт қажет деген сұраққа барған сайын жақындауда. Қазақ тілді БАҚ-тарды талдау бұл мәселе қазақ этносы үшін өте өзекті екенін көрсетеді. Бірақ бұл өзектіліктің себептері әлі зерттелуі керек.

2-кесте – Тілдерді еркін меңгеру

Нұсқалары	Қазақ	Орыс	Басқа этностар
Мемлекеттік тіл 2021			
Мүлдем білмеймін	1,3%	30,5%	24,2%
Еркін меңгергенмін	76,4%	4,9%	12,1%
Орыс тілі 2021			
Мүлдем білмеймін	1%	1,2%	0,0%
Еркін меңгергенмін	49,9%	73,2%	54,5%
Ағылшын тілі 2021			
Мүлдем білмеймін	10,6%	22,0%	12,1%
Еркін меңгергенмін	9,4%	8,5%	3%
Өз этносының тілі 2021			
Мүлдем білмеймін	1,8%	2,4%	15,2%
Еркін меңгергенмін	65,5%	74,4%	18,2%

Мемлекеттің көптілділік идеясын кеңінен таратуына қарамастан, ағылшын тілін үйренуге де қатысты маңызды сәт, көптілділік практикасы сақталуда. Ағылшын тілін білу арқылы кәсіби және басқаны сәтті жүзеге асырудың маңыздылығын түсінсе де, оны білетіндердің үлесі өте аз. Бұл мектеп мұғалімдерін ағылшын тіліне оқыту, желідегі көлемді ақпараттық ресурстарға қол жеткізу ісінде мемлекет тарапынан елеулі қаржы құйылғанына қарамастан, жағдай айтарлықтай өзгермейді.

Оқу орындарындағы көптілділік тәжірибесі

Қазақстанда көптілділік практикасын іске асыру басталған кезде ҚР барлық мемлекеттік мектептерінде мемлекет өздерінің бейіндік сабақтарын ағылшын тілінде жүргізуге тиіс мектеп мұғалімдерін жаппай оқытуға ақша бөлді. Өкінішке орай, бұл тәжірибе бастапқыда утопиялық болды, өйткені ағылшын тілін үйренуге жеткілікті уақыт бөлінбеді. Мысалы, демалыс уақытында оқытушылар оқытудан өтті, оларға алдын ала дайындықсыз қол жеткізуге болатын максимум – бұл бастапқы білім деңгейін игеру ғана емес. Сондай-ақ, орта мектептерде жұмыс істейтін ағылшын тілі оқытушыларының сапасы

да маңызды, нәтижесінде білім алушылардың болашақта кәсіби жетістікке жету үшін оның маңыздылығы мен қажеттілігін түсінген кездің өзінде ағылшын тілін меңгеруінің төмен дәрежесін байқаймыз. Динамикада орта есеппен 80%-дан астам оқушылардың көптілділікке деген оң көзқарасы байқалады және тек 20%-ы мұны қажет деп санамайды. Алайда, қажеттілікті түсіну және тілдік мінез-құлық үлкен айырмашылықты көрсетеді, егер түсіну жоғары болса, онда ағылшын тілін нақты үйрену және меңгеру өте төмен, ол барлық зерттеу жылдарында 10%-дан аспайды.

3-кесте – Оқу орындарындағы көптілділікке қарым-қатынастың көрсеткіштері, 2018-2020

Жауаптар нұсқасы	2018	2020	2021
Жақсы қараймын, бұл заман талабы	58,4%	58,4%	54,8%
Тілдерді білу анағұрлым беделді жұмысқа орналасуға, қызметтік саты бойынша жылжуға көмектеседі	35,7%	35,7%	40,0%
Бұл маған керек емес, айтылған пәндердің болашақ мамандығыммен байланысы жоқ	9,8%	9,8%	8,4%
Басқа тілдерді меңгеруге уақыт пен күш жұмсаудың қажеті жоқ деп ойлаймын	5,3%	5,3%	4,0%
Жекеленген пәндерді басқа тілде оқытуға көшіретін болса, онда білім алушылардың білім деңгейі мен сапасы төмендейді	9,8%	9,8%	9,2%
Бұл мемлекет тарапынан білімге деп қосымша ақша шашу деп ойлаймын	6,6%	6,6%	3,6%
Өмірде басқа тілдерді білу маған керек емес, сондықтан оларды үйренудің қажеті жоқ деп ойлаймын	4,4%	4,4%	3,2%
Біздің елде шет тілін біліп табысты бол алмайсың деп ойлаймын	6,1%	6,1%	7,0%

* жауаптардың жиынтығы 100%-дан асады, өйткені респонденттер бірнеше жауапты тандай алады

Осылайша, көптілділік тәжірибесі туралы айтудың қажеті жоқ, әлі күнге дейін екі тілділік – орыс және мемлекеттік тілді белсенді оқыту және қолдану тәжірибесі сақталуда. Мұның себептерінің бірі келесі факторлар болып табылады – пән мұғалімдерін ағылшын және мемлекеттік тілге даярлаудың жақсы ойластырылған тәжірибесі мен тетіктері жоқ. Мүмкін, тілді үйрену мен оны практикада қолдану арасындағы тікелей байланысты көру ағылшын тіліне қатысты төмен тілдік мотивацияның факторы болуы мүмкін. Мысалы, мемлекеттік

қазақ тілін үйрену кезінде адам мемлекеттік сектордағы жұмысқа тұруға үміттенсе, табысты кәсіби әлеуметтенуге және қазақ тілді ортаға интеграциялануға сенім арта алады. Яғни, көші-қон туралы сұрақтар ұзаққа созылуы мүмкін. Ағылшын тіліне қатысты Қазақстанда жергілікті тұрғындар өздерін іске асыра алатын халықаралық ағылшын тілді ұйымдар өте аз, аумақтық жағынан ағылшын тілді елдер Ресейден айырмашылығы (орыстардың отандастары үшін оның тартымды көші-қон саясатымен) және Кеңес Одағы кезінен бері тілдік әлеуметтенудің көп жылдық тәжірибесі бар Қазақстаннан алыс орналасқан. Қытай тілін үйренуге келетін болсақ, оны үйрену стратегиясы ҚХР-ға оқуға бару болып табылады бұл халықтың негізгі бөлігі үшін өте күрделі және тартымды емес, негізінен азаматтардың негізгі бөлігі үшін қол жетімді емес.

Интернет және мемлекеттік тіл

Қазіргі шындықта кез-келген ұлттың тілінің ғаламдық Интернет желісінде болуы өте маңызды. Бұл арқылы тіл өзінің қажеттілігін қамтамасыз етеді, әрине, қазақ тілінің болуы, ең алдымен, Мемлекет білім беру ақпараттық сайттарын құру арқылы жүзеге асырылады, алайда ақпарат көлемімен салыстырғанда ол орыс тілінен төмен, бұл желідегі ақпаратты іздеуде тілді пайдалану туралы респонденттердің жауаптарынан байқалады. Әлбетте, динамика айтарлықтай өзгермейді, сонымен қатар қазақтар мен басқа этностардың арасында ақпарат іздеуде орыс тілін қолдану үлесі артып келеді. Мұның бәрі орыс қоғамдастығы өз тілін белсенді дамытып жатқандығын көрсетеді. Желіде ақпараттық материалдарды цифрландыру және онлайн кітапхана ресурстарына қол жетімділік, онлайн коммуникацияларды дамыту және басқалары күшті дамуда. Өкінішке орай, Қазақстанда бұл процесс жүйелі тәсілдің болмауынан және жалпы аударылатын ғылыми-білім беру, техникалық өзекті көлемдердің төмендігінен зардап шегуде.

Интернеттегі қазақ тіліндегі ақпарат деңгейіне келетін болсақ, жас респонденттер оның деңгейіне көңілдері толады, бірақ ЖОО-да оқу кезінде мүлдем басқа көзқарас болатынын ұмытпау керек, өйткені бұл мемлекеттік тілде кәсіби ақпараттың жеткіліксіз болуы. Біздің ойымызша, жоғары бағалаудың мұндай жағдайы Интернеттегі орта мектеп деңгейінде оқу материалының жеткіліксіз деңгейіне байланысты қалыптасты, бірақ егер біз жоғары мектеп студенттері мен көптеген мамандандырылған

пәндер бойынша сауалнама жүргізсек (олар бойынша әдебиеттің жеткіліктілігі мәселесі бойынша), онда жағдай онша көңіл толарлықтай болмас еді.

4-кесте – Интернеттен ақпараттарды алу үшін жиі қолданылатын тіл

Жауап нұсқалары (этностар) 2018	Қазақ	Орыс	Басқа этностар
Орыс тілі	59,9%	85,5%	91,5%
Қазақ тілі	39,1%	13,4%	8,5%
Ағылшын тілі	1,0%	1,1%	-
Жауап нұсқалары (этностар) 2020	Қазақ	Орыс	Басқа этностар
Орыс тілі	58,3%	89,5%	89,8%
Қазақ тілі	35,0%	10,5%	6,8%
Ағылшын тілі	1,5%	-	1,7%
Жауап нұсқалары (этностар) 2021	Қазақ	Орыс	Басқа этностар
Орыс тілі	63,6%	96,3%	87,9%
Қазақ тілі	32,20%	3,7%	6,1%
Ағылшын тілі	3,1%	0,0%	3,0 %

Мемлекеттік тілдің латын графикасына көшуі

Қазіргі кезеңдегі мемлекеттің тіл саясатының маңызды оқиғаларының бірі қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру болып табылады. Бұл көшірудің себебі, мемлекеттің бұрынғы Президенті түсіндіргендей, елдің бәсекеге қабілеттілігінің күшеюі болды және біртіндеп көшу кезеңдері айтылды. Оқушылардың көзқарасы бойынша респонденттер көбінесе бұл ауысуды қолдайтыны анық, бірақ олар бұл құбылыстың себептері мен қажеттілігін терең түсінеді деп ойламаймыз. Сірә, олар оқулықтарда және ғаламдық желіде берілген жалпы ақпаратқа сүйенеді. Егер бұл сұрақ 2018 жылы сауалнамаға кірмеген болса, онда 2020 және 2021 жылдардағы деректер респонденттер екіге бөлінгенін және егер 2020 жылы латын әліпбиіне көшумен үндескендердің үлесі 49,6%-ды, ал қарсыластардың үлесі 38,5%-ды және қалыс қалғандардың үлесі 8,3%-ды құраса, 2021 жылы үндескендердің үлесі 62,4%-ға дейін өсті, ал қарсыластардың үлесі 37,6%-ға дейін төмендеді.

Нақтылайтын сұрақтың ұсынылған нұсқаларынан неге сіз қолдайсыз, бұл түркітілдес елдердің латын графикасына көшуімен байланысты-2020 жылы 31,6% және 2021 жылы 31%

және халықаралық ақпараттық кеңістікке кіру мүмкіндігі – 2020 жылы 43,8% және 2021 жылы 43,1%.

Қолдау көрсетпеу нұсқаларына келетін болсақ, сұралғандар мынадай себептерді таңдайды: қазақ тілінің орфографиясын өзгерту қажеттілігі – 32,4% (2020) және 37,8% (2021), елеулі қаржылық шығындар – 30,1% (2020) және 36,2% (2021). Бұл дәлел мағынасы бар, өйткені кез-келген тарихи процесс, әсіресе қарапайым азаматтар үшін ауыртпалықсыз және біржақты емес.

Тұжырымдар және қорытынды

Біздің ойымызша, Қазақстанның қазіргі тіл саясаты басқа посткеңестік елдерге қарағанда шектен тыс жүзеге асырылады. Бұл мемлекеттік биліктің елдегі басқа этностардың жайлы өмір сүруін қамтамасыз етеді, бірақ бұл тілдік картаны саяси ойынға, атап айтқанда кез-келген қоғамда бар ұлттық патриоттар арасында қолдануға болмайды дегенді білдірмейді. Жергілікті халықтың санының өсуі мемлекеттік тілдің қоғам өмірінің барлық салаларында қолданылуын жандандыруға барған сайын ықпал ететіні анық. Сонымен бірге, тіл саясатының келесі мақсаты ретінде мәлімделген –көптілділікке әлі қол жеткізілген жоқ және оның қалыптасуы ғасырлық тәжірибеге және өмір сүру үшін тиісті негізге ие екі тілділік сипатта қалуы мүмкін.

Сауалнама нәтижелері бойынша оқушылардың бір-біріне сәйкес келмейтін түсінігі мен тілдік мінез-құлқындағы айтарлықтай алшақтықты атап өткен жөн. Оқушылар ағылшын немесе Мемлекеттік тіл сияқты элеуметтік пайдалылықты жақсы түсінеді, бірақ оларды меңгеруге асықпайды. Мысалы, ағылшын тілін білетіндердің үлесі 10%-ға жетпейді, мемлекеттік тілге келетін болсақ, оны негізінен байырғы ұлт өкілдері белсенді зерттейді, ал орыс этносы мен ҚР-дағы шағын этностарының арасында орыс тілі басым.

Тілдік ынталандыру прагматикалық сипатқа ие, мемлекеттік тілді оқыту практикасына негізінен қазақ ұлтының оқушылары қатысады, олардың мотивациясы қоғам құрылымындағы өз ұстанымдарын нығайтуға байланысты (әріне, оған ата-аналардың ықпалы да бар) және аз дәрежеде оған орыс және елдің басқа да этностарының өкілдері қатысады. Интернет және тілдер контекстінде ақпаратты іздеуде және онымен жұмыс істеуде жетекші рөл орыс тілінде қалатыны анықталды, сонымен бірге мектеп пен мектептен кейінгі (колледждер, техникалық мектептер) деңгей үшін ақпарат жинау тұрғысынан желіде ұсынылған материалдар саны салыстырмалы түрде жеткілікті. Респонденттер латын графикасына көшуге оң көзқараспен қарайды, бірақ бұл ауысудың ауыртпалықсыз болмайтынын түсінеді.

Әдебиеттер

- Амзаракова И.П., Пекарская И.В. Языковая политика и языковое образование в поликультурном регионе: от проблем мотивации к проблемам эффективной коммуникации // *Вестник Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова*. – 2015 год. – № 14. – С. 72-76.
- Акопова К.А. Языковые предпочтения современной молодежи // *Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. -2006 год. – № 9. – С. 48-52.
- Akanova G. Language ideologies of Kazakhstani Youth: The value of Kazakh in the context of a changing linguistic marketplace. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, 2017. – P.2.
- Akynova D., Zharkynbekova S., Agmanova A., Aimoldina A., Dalbergenova L. Language Choice among the Youth of Kazakhstan: English as a Self-Representation of Prestige // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*: № 143. -2014. – P. 228-232.
- Алишариева А.Н., Ибраева Ж.К., Протасова Е.Ю. Языковые предпочтения алмаатинских студентов // *Экология языка и коммуникативная практика*. – 2019 год. – № 4-1. –С. 2-12.
- Bakytzhanova G. Policy Enactment of Trilingual Education in Kazakhstan: A Case Study of One NIS School. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Multilingual Education, 2018. – P. 77.
- Государственная программа по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020-2025 годы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045>
- Джусупов М. Школьное полиязычное образование в Казахстане (тюркско-русское, тюркско-английское, тюркско-русско-английское) // *Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность*. -2015. -№ 5. –С. 64-70
- Zhumay N., Tazhibayeva S., Shaldarbekova A., Jabasheva B., Naimanbay A., Sandybayeva A. Multilingual Education in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects // *Social Inclusion*. – 2021. – 9(1). – P. 56-62
- Исаев Д.В. Влияние социолингвистической мотивации на развитие языковой ситуации на примере Канады // *Russian Journal of Education and Psychology*. – 2011 год. – №1. – Том 5. – С. 180-182.

Ирсалиев С.Е., Карабасова Л.Ч., Мухаметжанова А.З., Адиль А.Б., Бекова М.А., Нурланов Ю.Б. Страсбург, Франция: Совет Европы. Преподавание на трех языках: международный опыт и рекомендации для Казахстана. – Астана, Казахстан: АО «Информационно-аналитический центр», - 2017. – С.210.

Medeshova A., Bakytzhanova G. Trilingual of preschool education in Kazakhstan // *International Journal of Development, Research*. – №.7 (9). – 2017. – P.15379-15384.

Moldagazinova Zh. Trilingual Education in Kazakhstan: What to Expect <https://voicesoncentralasia.org/trilingual-education-in-kazakhstan-what-to-expect/>

Сатыбаева А.У. Социологическое и аналитическое исследование по вопросам языковой политики в Республике Казахстан: монография. – Нур-Султан: АЦ САНА, 2021. – 111 с.

Tutumlu A., Imyarova Z. The Kazakhstani Soviet not? Reading Nazarbayev’s Kazakhstani-ness through Brezhnev’s Soviet people // *Central Asian Survey*. 2021. – № 40(2). – 2021.-P. 1-20.

Уталиева Ж.Т. Социологическое и аналитическое исследование по вопросам языковой политики в Республике Казахстан: монография. – Нур-Султан: АЦ САНА, 2018. – 144 с.

Уталиева Ж.Т. Социологическое и аналитическое исследование по вопросам языковой политики в Республике Казахстан: монография. – Нур-Султан: АЦ САНА, 2020. – 200 с.

References

Akanova G. (2017) [Language ideologies of Kazakhstani Youth: The value of Kazakh in the context of a changing linguistic marketplace.] A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, p.2.

Akopova K.A. (2006) Yazykovye predpohtenia sovremennoi molodeji [Language preferences of modern youth] Proceedings of higher educational institutions. North Caucasus region. Social Sciences, no 9, pp. 48-52. (In Russian)

Akynova D., Zharkynbekova S., Agmanova A., Aimoldina A., Dalbergenova L. (2014). Language Choice among the Youth of Kazakhstan: English as a Self-Representation of Prestige. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 143, pp. 228-232. [https://DOI:10.1016/j.sbspro.2014.07.393](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.393)

Alisharieva A.N., Ibrayeva J.K., Protasova E.Y. (2019) Yazykovye predpohtenia studentov Almaty [Language preferences of the students of Almaty]. Ecology of Language and Communicative Practice, no 4-1, pp. 2-12. (In Russian)

Amzarakova I.P., Pekarskaya I.V. (2015) Yazykovaya politica i yazykovoe obrazovanie v policylytnom regione: ot problem motivacii k problemem effektivnoi comunicacii [Language policy and language education in a multicultural region: from problems of motivation to problems of effective communication]. Vestnik of Khakass State University named after N.F. Katanov, no 14, pp. 72-76. (In Russian)

Bakytzhanova G. (2018) Policy Enactment of Trilingual Education in Kazakhstan: A Case Study of One NIS School. Thesis for a Master of Arts in Multilingual Education, p.77.

Dzhusupov M. (2015). Sholnoe polyazyhnoe obrazovanie v Kazakhstane. [School multilingual education in Kazakhstan (Turkic-Russian, Turkic-English, Turkic-Russian-English)]. Vestnik RUDN, series Education Issues: Languages and Speciality, no 5, pp. 64-70. (In Russian)

Irsaliev S.E., Karabasova L.C., Mukhametzhanova A.Z., Adil A.B., Bekova M.A., Nurlanov Y.B. (2017) Prepodavanie na treh yazykax: mejdunarodny opyt i recomendacii dlya Kazakhstana. [Teaching in Three Languages: International Experience and Recommendations for Kazakhstan]. JSC “Information and Analytical Centre”, p.210. (In Russian)

Isaev D. V. (2011) Vliyanie sociolingvisticheskoj motivacii na razvitie yazykovoi situacii na primere Canady [The Influence of Sociolinguistic Motivation on the Development of Language Situation on the Example of Canada]. Russian Journal of Education and Psychology, no 1 (5), pp. 180-182. (In Russian)

Medeshova A., Bakytzhanova G. (2017) Trilingual of preschool education in Kazakhstan. *International Journal of Development. Research*, no 7 (09), pp. 15379-15384.

Moldagazinova Zh. Trilingual Education in Kazakhstan: What to Expect <https://voicesoncentralasia.org/trilingual-education-in-kazakhstan-what-to-expect/>

Multilingual Education in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects. *Social Inclusion*, no 9(1), pp. 56-62.

Satybaeva A. (2021). Sociologicheskoe I ananliticheskoe issledovanie po voprosam yazykovoy politiki v Respublike Kazakhstan [Sociological and Analytical Study on Language Policy in the Republic of Kazakhstan]. AC “CANА”, pp.111. (In Russian)

State program for the implementation of the language policy in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045>

Tutumlu A., Imyarova Z. (2021). The Kazakhstani Soviet not ? Reading Nazarbayev’s Kazakhstani-ness through Brezhnev’s Soviet people. *Central Asian Survey*, 40(2), 1-20. [https://DOI:10.1080/02634937.2021.1926924](https://doi.org/10.1080/02634937.2021.1926924)

Uthalieva J. (2018). Sociologicheskoe I ananliticheskoe issledovanie po voprosam yazykovoy politiki v Respublike zakhstan [Sociological and Analytical Study on Language Policy in the Republic of Kazakhstan]. AC “CANА”, pp.144. (In Russian)

Uthalieva J. (2020). Sociologicheskoe I ananliticheskoe issledovanie po voprosam yazykovoy politiki v Respublike Kazakhstan [Sociological and Analytical Study on Language Policy in the Republic of Kazakhstan]. AC “CANА”, pp. 200. (In Russian)

Zhumay N., Tazhibayeva S., Shaldarbekova A., Jabasheva B., Naimanbay A., Sandybayeva A. (2021) Multilingual Education in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects. *Social Inclusion*, no 9(1), pp. 56-62.